

Směšování rámců: anatomie debat, jež nemusely být vedeny

Anselm z Aosty v r. 1078 navrhl jediný argument, jenž měl dokázat existenci Boha. Tisíc let poté argument fascinuje filozofy zhruba stejně rozdělené mezi věřící a nevěřící. Důvod není v argumentu — je v tom, že klade otázku ve formě, jež neumožňuje formulovat odpověď uvnitř svých vlastních pravidel. To je struktura rozsáhlé třídy debat, jež veřejný prostor vede bez rozhodnutí.

JAN VYTŘÍŠAL 22. 6. 2026 41 MIN ČTENÍ

Filozofie · Epistemologie · Logika · Metafyzika · Vědomí

I. ANSELM V BEC

V zimě r. 1077 nebo na počátku r. 1078 napsal Anselm z Aosty, tehdy převor benediktinského kláštera Bec v Normandii, krátký spis, jenž vstoupil do dějin západního myšlení pod názvem *Proslogion*¹. Anselmovi bylo přibližně čtyřicet pět let, klášter v Bec byl jedním z nejvýznamnějších intelektuálních středisek tehdejší latinské Evropy a jeho převor byl známý jak svou zbožností, tak svou systematickou přemýšlivostí. *Proslogion* navazoval na předchozí spis *Monologion* a měl v Anselmově zámeru nahradit jeho rozsáhlou argumentační strukturu jediným argumentem, jenž by sám o sobě dokazoval existenci Boha a jeho vlastnosti.

Tato ambice je pro pochopení textu rozhodující. Anselm nehledá teologickou meditaci ani modlitební rozjímání jako cíl. Hledá *unum argumentum* — jediný argument², který by byl logicky uzavřený a sám o sobě postačující. Rozhodnutí má strukturní povahu: Anselm chce přejít od tradice víry hledající porozumění (*fides quaerens intellectum*, jak nazve své myšlení v podtitulu) k tradici dokazování, jež by stála na pevných logických základech a obstála by před každým, kdo umí číst.

Text *Proslogionu* je formálně modlitba. Začíná invokací Boha, prosbou o vedení, a pohybuje se v rytmu meditace adresované adresátovi, jehož existenci text zároveň hodlá dokázat. *Domine Deus meus, doce cor meum ubi et quomodo te quaerat* — Pane můj Bože, nauč mé srdce, kde a jak tě hledat. Pasáž je klasickou kontemplativní formulí, jež by mohla stát v kterémkoli mnišském textu z 11. století.

V kapitole druhé text mění žánr. Anselm zavádí formulaci, jež se stane jednou z nejcitovanějších frází evropské filozofie: Bůh je *aliquid quo nihil maius cogitari possit* — něco, nad co nelze myslet nic většího³. Z této definice odvozuje, že kdyby takové něco existovalo pouze v intelektu (*in intellectu solo*), nikoli i v realitě (*in re*), nebylo by tím největším myslitelným, protože bychom mohli myslet něco většího — totiž totéž, co by zároveň existovalo v realitě. To je rozporné s definicí. Tedy: Bůh musí existovat i v realitě. *Existit ergo procul dubio aliquid quo maius cogitari non valet, et in intellectu et in re* — Existuje tedy bez pochyby něco, nad co nelze myslet nic většího, a to v intelektu i v realitě.

Anselmův argument vyvolal okamžitou reakci. Mnich Gaunilo z Marmoutier napsal *Liber pro insipiente* (Kniha za blázna)⁴, v níž namítl: stejnou logikou by bylo možné dokázat existenci dokonalého ostrova, dokonalého draka, dokonalé čehokoli. Anselm odpověděl, že argument funguje pouze pro pojem maximální velikosti, ne pro libovolné pojmy s atributem dokonalosti. Tato výměna se stala paradigmatem logického sporu, který oba účastníci považují za dořešený — každý ve svůj prospěch — a který tisíc let poté pokračuje v různých převlecích.

Tomáš Akvinský v *Summa Theologiae* (1265–1274) Anselmův argument odmítl⁵, ne proto, že by ho považoval za neplatný, ale proto, že podle něj přechod od pojmu k existenci v realitě nelze provést rozumem, který má přístup pouze k pojům. Argument je podle Tomáše *a priori*, ale dokazování existence vyžaduje *a posteriori* postup — od skutečnosti, již lze pozorovat, k její příčině. Tomášových *quinque viae* (pět cest) je tedy odpovědí, jež axiomaticky nahrazuje Anselmovu strategii jinou.

Immanuel Kant v *Kritice čistého rozumu* (1781) provedl kritiku, jež je dodnes citována⁶: existence není predikátem. Pokud řeknu, že daný objekt má vlastnost X, neříkám tím nic o tom, zda existuje. Existence je pozicí pojmu vůči realitě, ne další vlastností uvnitř pojmu. Anselmův argument předpokládá, že „existující“ je vlastnost, jež může být součástí pojmu, podobně jako „velký“ nebo „dobrý“ — a Kant ukazuje, že to je kategoriální záměna.

Tisíc let poté, v r. 1974, Alvin Plantinga v knize *The Nature of Necessity*⁷ obnovil ontologický argument v rámci modální logiky. Plantinga zavádí pojem maximálně dokonalé bytosti (*maximally great being* — bytost s nejvyšší možnou velikostí) a operuje s axiomy modální logiky systému S₅. Argument je strukturně tento: pokud je možné, že existuje maximálně dokonalá bytost (tedy existuje v alespoň jednom možném světě), a pokud maximální dokonalost znamená nutnou existenci (existenci ve všech možných světech), pak maximálně dokonalá bytost existuje i v tomto světě. Plantingovo zpracování je technicky vybroušenější než Anselmovo, využívá pojmový aparát Saula Kripkeho a moderní modální logiky, a co se týče formální platnosti, je obtížné ho napadnout, aniž by se napadly axiomy systému S₅.

A přesto Plantinga sám o argumentu napsal: nedokazuje, že existence Boha je pravdivá; dokazuje pouze, že je racionálně přijatelná, pokud přijmeme jeho první premisu⁸. To je strukturně tatáž pozice, již zastával Tomáš o sedm století dříve: argument může být formálně platný, a přesto nemá sílu, již si nárokuje. Premisa „je možné, že maximálně dokonalá bytost existuje“ není ze sebe sama evidentní; je to tvrzení víry v rouše logiky.

Tisíc let dějin tohoto argumentu — od Anselma přes Tomáše, Dunse Scota, Descarta, Leibnize, Kanta, Plantingu až po současné modální zpracování u autorů jako Joshua Rasmussen nebo Robert Maydole — má jednu pozoruhodnou vlastnost: jeho fascinační síla zůstává, i když jeho dokazovací síla nikdy nebyla potvrzena. Filozofové, kteří jej pokládají za zásadní, jsou zhruba stejně rozdělení mezi věřící a nevěřící⁹. Argument tedy přitahuje pozornost nezávisle na světonázoru, jež má zaujmout. To je strukturní fakt, který něco vypovídá nikoli o argumentu samotném, ale o povaze toho, co se v něm odehrává.

Hypotéza: ontologický argument fascinuje tisíc let proto, že je paradigmatickým případem směřování rámců. Logický aparát se v něm pokouší o úkol, k němuž ze své povahy nedohlédne, a tato pokus-nepokus situace je intelektuálně přitažlivá, protože se v ní odráží strukturální povaha rozsáhlé třídy debat veřejného prostoru. Anselm v Bec není kuriozita filozofických dějin. Je to schéma, jehož různé instance se v moderní době vyskytují v debatách o vědě a víře, vědomí a mozku, právu a morálce, faktech a hodnotách. Tyto debaty jsou strukturně neřešitelné, ne proto, že by neměly odpověď, ale proto, že kladou otázku ve formě, která neumožňuje formulovat odpověď uvnitř svých vlastních pravidel. Žádná z nich tu nebude rozhodnuta. Co následuje, je nástroj — diagnostický aparát, jímž lze rozeznat, do které ze tří kategorií patří debata, jíž je člověk sám účasten.

II. CO JE RÁMEC

Pojem *rámec* (anglicky *frame*) je v současné akademické literatuře používán v několika různých významech. V sociologii Ervinga Goffmana¹⁰ označuje souhrn očekávání, jež strukturují interpretaci sociální situace. V kognitivní psychologii Tverskyho a Kahnemana¹¹ označuje způsob prezentace problému, jenž ovlivňuje rozhodování. V politologii George Lakoffa¹² označuje metaforickou strukturu, jež utváří vnímání politických témat. V užším, metodologickém smyslu, jež potřebuje rámcová analýza, je rámec souborem pravidel pro to, co se v daném diskurzu dá smysluplně tvrdit a jak se tvrzení v něm ověřuje.

Definice má tři komponenty:

Komponenta 1: Co se dá tvrdit. Rámec určuje, jaké kategorie tvrzení jsou v něm legitimní. Ve fyzikálním rámci jsou legitimní tvrzení o příčinné spojitosti pozorovatelných jevů; tvrzení o smyslu těchto jevů legitimní nejsou. V etickém rámci jsou legitimní tvrzení o tom, co se má a nemá; tvrzení o tom, co fyzikálně předchází čemu, legitimní nejsou (i když mohou být relevantní jako podklad). V matematickém rámci jsou legitimní tvrzení o vztazích formálních objektů; tvrzení o jejich existenci v empirickém světě legitimní nejsou.

Komponenta 2: Jak se tvrzení ověřuje. Každý rámec má vlastní standardy ověřování. Fyzikální tvrzení se ověřuje empiricky a opakovatelně. Matematické tvrzení se ověřuje důkazem z axiomů. Právní tvrzení se ověřuje rozhodnutím soudu na základě právních pramenů. Etické tvrzení se ověřuje (různými školami různě, ale obvykle) intuitivním souladem s morální tradicí, koherencí s ostatními etickými soudy nebo argumentem z prvních principů. Estetické tvrzení se ověřuje shodou kompetentních pozorovatelů, intersubjektivní validací nebo formální analýzou díla. Pokud někdo aplikuje na fyzikální tvrzení standard ověřování z etiky („měl by elektron mít náboj?“), generuje nesmysl, ne nepravdu. Otázka samotná je v rámci fyziky neprovedná.

Komponenta 3: Vztahy mezi rámci. Rámce nejsou v přírodě nezávislé entity; jsou historicky konstituované soubory pravidel, které se mohou překrývat, podporovat a být ve sporu. Fyzika se historicky oddělila od metafyziky v 17. století (Galileo, Newton); biologie od přírodní teologie v 19. století (Darwin); psychologie od filozofie v 19. století (Wundt). Tato oddělování byla specifická historická událost, ne nutný logický stav věcí. Tvrzení o rámci tedy není absolutní; je relativní k současnému stavu epistemické práce.

Pro práci s rámci je užitečné rozlišit několik prototypických:

Fyzikální rámec. Operuje s veličinami (čas, prostor, hmota, energie, náboj) a s jejich vztahy popsanými matematickými strukturami. Standard ověřování: empirické pozorování, opakovatelnost, predikce. Nejdokumentovanější příklad úspěšné rámcové práce v dějinách lidské epistemologie.

Logicko-matematický rámec. Operuje s formálními objekty a jejich vztahy. Standard ověřování: deduktivní důkaz z axiomů. Tvrzení v tomto rámci nemají pravdu o světě; mají pravdu o sobě, tedy o vztazích uvnitř formálního systému.

Metafyzický rámeček. Operuje s otázkami o povaze bytí, příčiny, smyslu, totality. Standard ověřování: argumenty z prvních principů, koherence, fenomenologická adekvátnost. Tvrzení v tomto rámci přesahují empirickou ověřitelnost a nejsou redukovatelná na fyzikální tvrzení.

Etický rámeček. Operuje s otázkami o tom, co je správné a nesprávné, dobré a zlé, povinné a zakázané. Standard ověřování: intuitivní soulad, koherence, argument z prvních principů, tradice. Tvrzení v tomto rámci nelze odvodit z empirického popisu (Humeova gilotina: ze „jest“ nelze odvodit „má být“)¹³.

Estetický rámeček. Operuje s otázkami o kráse, formě, kompozici, hodnotě uměleckého díla. Standard ověřování: intersubjektivní shoda kompetentních pozorovatelů, formální analýza, historická tradice. Tvrzení v tomto rámci nejsou redukovatelná na empirické popisy fyzikální podstaty díla.

Právní rámeček. Operuje s otázkami o tom, co je v souladu s právním řádem nebo v rozporu s ním. Standard ověřování: rozhodnutí soudu na základě právních pramenů, právní argumentace, výklad. Tvrzení v tomto rámci nejsou redukovatelná ani na fakta (jež soud zjišťuje), ani na morálku (jež je oddělena od práva, byť s ním vstupuje do dialogu).

Teologický rámeček. Operuje s otázkami o Bohu, posvátnu, smyslu existence, eschatologii. Standard ověřování: zjevení (jakkoli rozuměné), tradice, koherence s celkem víry, fenomenologická adekvátnost duchovní zkušenosti. Tvrzení v tomto rámci přesahují fyzikální ověřitelnost a nejsou redukovatelná na metafyziku v přísném smyslu (teologie přijímá specifická data, jež metafyzika nemá).

Výčet není ani úplný (chybí fenomenologie, hermeneutika, sociální vědy), ani neproblematický (vztahy mezi etikou a metafyzikou, mezi teologií a metafyzikou, mezi právem a etikou jsou předmětem dlouhých sporů). Slouží jako pracovní mapa: každý z rámců má vlastní vnitřní pravidla a vlastní standardy ověřování, a tato pravidla nelze automaticky přenášet z jednoho rámce do druhého.

Klíčový důsledek: debata, která se odehrává napříč rámci bez vědomí této asymetrie, je strukturně neřešitelná, ne proto, že by účastníci byli nedostatečně informovaní nebo nelogičtí, ale proto, že každý odpovídá ve svém rámci na otázku, která byla položena ve druhém. Otázka „je to pravda?“ má v každém z rámců jiný význam a odpovědi nejsou srovnatelné, dokud se nesjednotí kontext, v němž „pravda“ znamená totéž.

III. TŘI TYPY SMĚŠOVÁNÍ

Směšování rámců nemá jediný mechanismus. Lze rozlišit alespoň tři typy, které se v praxi překrývají, ale je diagnosticky užitečné je držet od sebe.

Typ 1: Modální směšování. Pokus odvodit z modality jednoho rámce modalitu druhého rámce, aniž by pravidla jejich vzájemného převodu byla stanovena. Modalita je v logice technický pojem označující způsob existence tvrzení (možné, nutné, kontingentní, nemožné). Klasickým příkladem modálního směšování je odvozování *metafyzické* nutnosti z *logické* možnosti.

V Anselmově argumentu (a v jeho Plantingově modální verzi) probíhá tento přechod takto: pokud je logicky možné, že existuje maximálně dokonalá bytost, pak v *metafyzické* skutečnosti tato bytost existuje (protože její definiční vlastnost je nutná existence). Logická možnost a metafyzická existence jsou však dvě různé věci. Logická možnost znamená pouze, že pojem není vnitřně rozporný; nic neříká o tom, zda mu odpovídá něco ve skutečnosti. Metafyzická existence znamená, že daná entita je součástí toho, co skutečně existuje. Přechod od první ke druhé vyžaduje most, který logika sama poskytnout nemůže¹⁴.

Typ 2: Úrovnňové směřování. Pokus odvodit z tvrzení v jednom rámci tvrzení o jiné rovině reality, která leží mimo dosah daného rámce. Klasický příklad je redukcionismus, který z fyzikálního popisu chce odvodit metafyzickou tezi (existuje pouze hmota), anebo opačně, expanzionismus, který z metafyzické teze chce odvodit fyzikální fakt (Bůh existuje, tedy fyzikální zákony jsou jeho úmyslem).

Úrovnňové směřování je zvláště časté v debatách typu věda vs. víra, kde fyzikální popis vzniku vesmíru (Velký třesk) je čten buď jako důkaz neexistence Boha (ateistická verze úrovnňového směřování), nebo jako důkaz existence Boha (apologetická verze úrovnňového směřování). Obě varianty činí stejný kategoriální skok: z fyzikálního popisu *toho, jak* se vesmír vyvíjel, vyvozují metafyzický závěr o *tom, proč* existuje cokoli. Otázky „jak“ a „proč“ jsou v různých rámcích a fyzikální odpověď na první nepřinese metafyzickou odpověď na druhou¹⁵.

Typ 3: Metodologické směřování. Pokus aplikovat standardy ověřování jednoho rámce v rámci jiném. To je v moderní době nejčastější forma směřování, protože vědecká metoda dosáhla v 20. století epistémického prestige, jenž ji předkládá jako univerzální. Mnoho debat o etice, smyslu, kráse a víře je formulováno tak, že implicitně přijímá vědecký standard ověřování („dokaž to“) a aplikuje jej v rámcích, kde tento standard nemá smysl.

Klasický příklad: požadavek na „vědecký důkaz Boha“ je metodologickým směřováním. Tvrzení „Bůh existuje“ je v teologickém rámci, který operuje se zjevením, tradicí a duchovní zkušeností; vědecký rámec, který operuje s empirickou opakovatelností, ho z principu neumí ani potvrdit, ani vyvrátit. Požadavek „dokaž mi to vědecky“ je tedy strukturálně analogický požadavku „vyřeš mi tuto rovnici tabulkou Mendělejeva“ — záměna nástroje s tématem, na něž nástroj není přizpůsoben.

Symetricky, požadavek na „morální legitimaci“ vědeckého poznatku je metodologickým směřováním z opačné strany. Tvrzení „elektron má elementární náboj $1,602 \times 10^{-18}$ coulombu“ je ve fyzikálním rámci, který operuje s měřením; etický rámec, který operuje s morálními intuicemi a tradicí, ho nemá nástrojem hodnotit. Požadavek „ukaz mi morálně, proč by elektron měl mít právě tento náboj“ je nesmyslem ze stejných důvodů, byť opačného směru.

Tyto tři typy — modální, úrovnňové, metodologické — se v praxi obvykle vyskytují společně. Anselmův argument provádí všechny tři: modální (z možnosti k nutnosti), úrovnňové (z pojmu k existenci), metodologické (důkaz logickým aparátem v rámci, jenž tento typ důkazu nedovoluje). Plantingovo zpracování je technicky vybroušenější, strukturálně provádí totéž.

Paralelu v technickém kontextu poskytuje alignment problém umělé inteligence¹⁶: vrstvy normativního řádu jsou strukturně různé rámce (chování, souhlas, hodnoty, identita), a alignment selhává, když se vrstvy zaměňují. Systém aligněný na úrovni chování vykládaný jako aligněný na úrovni hodnot generuje kategoriální omyl s praktickými důsledky.

IV. PŘÍPADOVÁ STUDIE 1: ONTOLOGICKÉ ARGUMENTY

Ve světle tří typů směřování lze Anselmův argument (a jeho Plantingovu modální verzi) přechystat jako paradigmatičký případ — logicky platný, a přesto prázdný.

Argument je platný, pokud z přijetí jeho premis logicky vyplývá závěr. V Plantingově modální verzi vypadá struktura takto:

P₁. Je možné, že existuje maximálně dokonalá bytost (tj. existuje v alespoň jednom možném světě). P₂. Maximální dokonalost zahrnuje nutnou existenci (tj. existenci ve všech možných světech). P₃. Pokud něco nutně existuje, existuje v každém možném světě, včetně aktuálního. Závěr. Existuje maximálně dokonalá bytost (tj. Bůh).

Z těchto premis závěr logicky vyplývá v rámci modální logiky systému S₅¹⁷. Pokud přijmeme P₁, P₂, P₃ a axiomy S₅, závěr následuje. To je smysl, v němž je argument platný.

Argument je však také prázdný, a to ze tří důvodů, jež odpovídají třem typům směřování:

Modální prázdnota. Premisa P₁ — „je možné, že existuje maximálně dokonalá bytost“ — používá pojem „možné“ v technickém modálním smyslu (existuje v alespoň jednom možném světě). Tento pojem je však v premise nezakotven empiricky ani argumentativně; je to zavedení, které musí čtenář přijmout. Symetricky platí: „je možné, že *neexistuje* maximálně dokonalá bytost“. Pokud je to taky logicky možné, pak v některém možném světě maximálně dokonalá bytost *neexistuje*. Ale podle P₂ nemůže maximálně dokonalá bytost existovat jen v některých možných světech; buď ve všech, anebo v žádném. Tedy: pokud je možné, že *neexistuje*, pak *neexistuje* ve všech možných světech, včetně aktuálního.

Argument je tedy v modální struktuře symetricky reverzibilní¹⁸: stejnou logikou lze dokázat existenci i neexistenci Boha, podle toho, kterou ze symetrických premis přijmeme. Premisa P₁ sama o sobě však nemá nezávislé ospravedlnění; je to postoj víry, ne logická nutnost. Argument tedy nedokazuje existenci Boha; pouze ukazuje, že víra v existenci je logicky koherentní s axiomy S₅, podobně jako víra v neexistenci. To je užitečný výsledek pro filozofii náboženství, ale není to důkaz.

Úroňová prázdnota. Argument operuje s pojmem „existence v možném světě“ a „existence v aktuálním světě“, jako kdyby šlo o tutéž kategorii s gradacemi. Ale *existence v možném světě* je metafyzická konstrukce, jež umožňuje formální analýzu; *existence v aktuálním světě* je empirická záležitost, jež vyžaduje pozorování nebo nezávislé argumentační zakotvení. Přejít od první ke druhé není odvozením v rámci, ale přesunem mezi rámci.

Tomáš Akvinský to viděl jasně: „kdybychom měli plné poznání toho, co je Bůh, mohli bychom z pojmu odvodit jeho existenci; ale my takové poznání nemáme, a tedy musíme postupovat od účinků k jejich příčinám“¹⁹. To je přesně diagnóza úrovněového směřování: argument předstírá, že má přístup k metafyzické úrovni, kterou pojmovou analýzou poskytnout neumí.

Metodologická prázdnota. Argument se prezentuje jako logický důkaz, tj. jako tvrzení, které je platné podle standardů logické dedukce. Logická dedukce však operuje uvnitř formálního systému; její závěry jsou tautologické v tom smyslu, že jsou už obsažené v premisách. Pokud z P_1 , P_2 , P_3 vyplývá závěr, pak závěr neříká nic, co by už v premisách obsaženo nebylo. Argument je tedy informačně chudý: říká pouze, že pokud přijmeme určité předpoklady, vyplývá z nich určitý závěr. To je triviální v tom smyslu, že je to formální struktura, ne empirický objev.

Pro skutečné dokázání existence Boha by bylo nutné prokázat každou z premis nezávisle. Premisa P_1 však není evidentní — je to právě ten obsah, který má argument dokázat. Premisa P_2 je definicí, ale závisí na tom, zda je definice koherentní (zda nutná existence je vůbec možná vlastnost). Premisa P_3 je axiomem modální logiky, který sám potřebuje obhajobu pro aplikaci na metafyzická tvrzení.

Argument je tedy platný v rámci, který si sám zvolil (modální logika S_5 s daným pojmoslovím), ale jeho platnost v tomto rámci nepřechází automaticky do platnosti v rámci metafyzickém — a právě tam se tvrzení o existenci Boha skutečně rozhoduje. Argument tedy provádí to, co bylo popsáno jako paradigmatické směřování rámců: pracuje uvnitř jednoho rámce a deklaruje výsledek jako platný v jiném.

Že argument fascinuje tisíc let, není důkazem jeho síly. Je to důkaz toho, že formálně platné a prázdné argumenty mají specifický intelektuální tah: vypadají jako důkazy a jejich vyvrácení vyžaduje nikoli zpochybnění logiky, ale rozpoznání kategoriálního omylu — což je obtížnější dovednost než logická analýza. Filozofové, kteří argument odmítají, ho odmítají v zásadě ze stejného důvodu, ze kterého jej Tomáš odmítl ve 13. století: přechod od pojmu k existenci nelze provést pojmovou analýzou samotnou.

První lekce z případové studie: směřování rámců není projev intelektuální slabosti. Je to strukturální past, do níž padají i ti nejpreciznější autoři, pokud nepojmenují, ve kterém rámci právě operují a co tento rámeček dovoluje.

V. PŘÍPADOVÁ STUDIE 2: VELKÝ TŘESK A BŮH

Druhá paradigmatická debata, v níž směřování rámců funguje na plné obrátky, se týká vztahu mezi kosmologickým modelem Velkého třesku a metafyzickou tezí o existenci Boha. Tato debata je ve veřejném prostoru přítomna od 60. let 20. století (po experimentálním potvrzení modelu skrze objev mikrovlnného pozadí Penziasem a Wilsonem v 1965)²⁰ a kulminovala v polemikách Stephena Hawkinga, Lawrence Krausse, Christophera Hitchensa a Richarda Dawkinse na jedné straně, a Williama Lane Craiga, Johna Lennoxe a Alistera McGratha na druhé²¹. Český kontext této debaty je rozpracován v textech Pavla Hoška a Tomáše Halíka²², kteří jsou v rámcové analýze obvykle preciznější než anglo-americká diskuse, byť s menším mezinárodním dosahem.

Spor má v běžné podobě následující strukturu:

Ateistická pozice. Velký třesk vysvětluje původ vesmíru bez nutnosti odkazovat na nadpřirozenou příčinu. Hypotéza Boha je tedy přebytečná (Occamova břitva). Vesmír je samodostatečný, jeho zákony fungují bez intervence, a zavádět dodatečnou metafyzickou entitu je intelektuální regrese.

Apologetická pozice. Velký třesk implikuje, že vesmír měl počátek. Pokud měl počátek, musela existovat příčina tohoto počátku. Tato příčina nemohla být fyzikální (fyzikální zákony platí v prostoročase, který vznikl s Velkým třeskem). Musí tedy existovat metafyzická příčina, a tou je Bůh. Kalám-kosmologický argument Williama Lane Craiga²³ je sofistikovanou variantou tohoto schématu.

Obě pozice mají jednu společnou strukturní vlastnost: vyvozují metafyzický závěr (Bůh neexistuje / Bůh existuje) z fyzikální teorie (Velký třesk). Vyvození vyžaduje most mezi dvěma rámci, který ani ateistická, ani apologetická pozice obvykle explicitně nestaví. Most je v debatě implicitní: oba účastníci předpokládají, že vyvození je legitimní, a spor vedou o jeho směr.

Strukturální analýza ukazuje, že most není legitimní v žádném směru. Pojmenovat proč:

Velký třesk je fyzikální model. Popisuje vývoj vesmíru z extrémně horkého a hustého počátečního stavu, který lze rekonstruovat zpětnou extrapolací stávajících fyzikálních zákonů a empirických pozorování (mikrovlnné pozadí, abundance lehkých prvků, expansní rudý posuv, velkoškálová struktura vesmíru)²⁴. Model se týká tří otázek: jak vesmír vypadal v různých okamžicích po počátečním stavu, jak se vyvíjely jeho komponenty, a co lze předpovědět o jeho budoucím vývoji. Model se netýká otázky, *proč* vesmír existuje, jaký je jeho smysl, zda má autora.

Otázka existence Boha je metafyzická. Operuje s pojmy (Bůh, existence, příčina, smysl), které nejsou definovatelné fyzikálně. Standardy ověřování v metafyzickém rámci nejsou empirické v Popperově smyslu; jsou to argumenty z prvních principů, koherence, fenomenologická adekvátnost, případně přijetí zjevení v náboženském rámci. Otázku tedy nelze rozhodnout zkoumáním fyzikální teorie, jakkoli detailní.

Most mezi rámci je nelegitimní. Pokud ateista říká, že Velký třesk vyvrací existenci Boha, dělá tutéž chybu, jakou by udělal apologeta tvrdící, že ji potvrzuje. Oba předpokládají, že fyzikální popis počátku světa je relevantní pro metafyzickou otázku o jeho povaze. Není. Stejnou logikou by ateista mohl tvrdit, že gravitace vyvrací existenci Boha (pohyb objektů lze popsat bez božské intervence), nebo apologeta tvrdit, že kvantová mechanika ji potvrzuje (obsahuje neredukovatelnou náhodnost). Obě tvrzení jsou stejně nesmyslná, jen méně populární, protože gravitace a kvantová mechanika nemají dramatickou rezonanci, kterou má pojem „počátek vesmíru“.

Argumentační past spočívá v tom, že pojem „počátek vesmíru“ zní metafyzicky a fyzikálně zároveň. Fyzikálně označuje počáteční stav, z něž lze rekonstruovat vývoj. Metafyzicky by mohl označovat vznik z nicoty. Tyto dvě otázky se v populárním diskurzu záměňují, a směšování rámců je v této záměně přirozené.

Kosmologové sami obvykle (s výjimkami jako Hawking nebo Krauss, kteří se občas pouštějí do metafyzických tvrzení²⁵) tuto distinkci respektují. Současný kosmologický model neříká, že vesmír vznikl z ničeho; říká, že lze fyzikálně popsat jeho vývoj zpět do okamžiku tzv. Planckova času (10^{-42} sekundy po počátečním stavu) a že před tímto okamžikem standardní fyzikální teorie selhává a vyžaduje teorii kvantové gravitace, kterou nemáme. Otázka, zda byl skutečně počátek, nebo zda existuje hlubší struktura (multiverse, cyklický vesmír, kvantová fluktuace prevakua), je v současnosti otevřená v rámci fyziky a nepříslušná k diskusi o Bohu v rámci metafyziky.

Symetricky, teologové, kteří o tomto sporu psali kompetentně (Hans Küng, John Polkinghorne, Alister McGrath, v českém kontextu Halík²⁶), explicitně rozlišují fyzikální a metafyzický rámec. Polkinghorne, jenž byl profesionální fyzik před tím, než se stal anglikánským knězem, opakovaně psal: existence Boha není konkurenční hypotéza k fyzikálním teoriím; je to otázka jiného řádu, a její odpověď nezávisí na detailech fyzikálního popisu²⁷.

Argumentace fine-tuning²⁸ — že fundamentální fyzikální konstanty jsou jemně doladěny pro existenci života — je další iterací téhož směřování. Empirické pozorování, že fyzikální konstanty leží v úzkém rozsahu, který umožňuje vznik komplexních struktur, je fyzikální fakt. Vyvozovat z něj metafyzický závěr (existuje designer / multiverse) je krok mezi rámci, který si zaslouží explicitní obhajobu, kterou debata obvykle nedostává.

Druhá lekce: směřování rámců se neprovádí jen jednorázově. Generuje rodiny argumentů, jež operují na stejném principu: fyzikální fakt $\rightarrow$ metafyzický závěr. Rozpoznat tuto rodinu znamená rozpoznat strukturní povahu její neřešitelnosti, nezávisle na tom, kterou metafyzickou pozici zaujímá osoba, jež rozpoznání provádí.

VI. PŘÍPADOVÁ STUDIE 3: VĚDOMÍ A FYZIKA

Třetí paradigmatická debata se týká vztahu mezi subjektivní zkušeností (vědomí, kvalia, fenomenologie) a fyzikálním substrátem (mozek, neurony, biochemie). Debata je ve veřejném prostoru přítomna od konce 19. století (William James), formálně rozvíjená v analytické filozofii od poloviny 20. století, a explozivně populární od konce 90. let, kdy David Chalmers v r. 1995 zformuloval *hard problem of consciousness*²⁹ — tvrdý problém vědomí.

Hard problem zní: i kdybychom rozuměli každému neuronu v mozku, každé synapsi, každé biochemické reakci, nebudeme vědět, proč je s touto fyzikální strukturou spojena subjektivní zkušenost. Proč není mozek jen velmi komplexní stroj, který zpracovává informace bez jakékoli vnitřní zkušenosti? Proč existuje něco, *jaké je to být* mozkem zpracovávajícím červenou barvu (Nagelova proslulá formulace z r. 1974³⁰)?

Hard problem rozdělil filozofickou komunitu do několika táborů:

Materialistický redukcionismus. Vědomí je fyzikální fenomén redukovatelný na neurochemické procesy. Daniel Dennett³¹ tvrdí, že hard problem je iluze; není co redukovat, protože subjektivní zkušenost je jen způsob, jak mozek modeluje sám sebe. Patricia Churchland³² zastává podobnou pozici: dostatečně rozvinutá neurověda problém vědomí rozpustí, jako rozpustila otázku životní síly v 19. století.

Dualismus. Vědomí je fundamentálně odlišné od fyzikální reality. Substanční dualismus (Descartes, dnes spíše ojedinele) tvrdí, že existují dvě substance, hmotná a duchovní. Vlastnostní dualismus (David Chalmers v některých formulacích³³) tvrdí, že vědomí je vlastnost, jež nelze redukovat na fyzikální vlastnosti, ač je v korelaci s fyzikálními stavy.

Panpsychismus. Vědomí je fundamentální vlastnost reality, přítomná v různých formách na všech úrovních. Galen Strawson³⁴, Philip Goff³⁵ a další moderní panpsychisté tvrdí, že je to nejjednodušší řešení hard problemu: pokud je vědomí všude, není problém vysvětlit, jak vzniká z neživé hmoty (nevzniká, jen se v komplexních strukturách projevuje komplexněji).

Quantum consciousness (kvantové vědomí). Roger Penrose a Stuart Hameroff³⁶ navrhuje, že vědomí je spojeno s kvantovými procesy v mikrotubulech neuronů. Tato teorie je empiricky kontroverzní a fyzikálně problematická, ale ilustruje pokus překlenout rámcovou propast nikoli filozoficky, ale fyzikálně-spekulativně.

Mysterianismus. Colin McGinn³⁷ a další tvrdí, že vědomí je fakt, který lidský rozum nedokáže pochopit ze své povahy (*cognitive closure* — kognitivní uzavřenost). Je to legitimní problém, ale jeho řešení je mimo náš dosah.

Debata je strukturně poučná, protože v ní se střetávají různé typy směřování rámců, a její hlavní účastníci nejsou na ně vždy citliví.

Fenomenologický rámec. Operuje s první osobou: jak vypadá zkušenost zevnitř? Husserlova fenomenologie a její pokračování (Merleau-Ponty, Henry, Marion) tento rámec systematicky rozvíjejí. Standard ověřování: introspekce, intersubjektívni popisy, fenomenologická redukce. Tvrzení v tomto rámci nejsou redukovatelná na fyzikální popisy, protože zachycují kvalitativní rozměr zkušenosti, který ve fyzikálních popisech chybí ze své povahy.

Neurovědní rámec. Operuje s třetí osobou: jak fyzikálně funguje mozek? Standard ověřování: empirická pozorování, korelace, kauzální experimenty. Neurovědní popisy mohou identifikovat korelace mezi mozkovými stavy a hlášenou zkušeností (neuronální koreláty vědomí, *NCC* — *neural correlates of consciousness*), ale korelace není identita.

Filozofie mysli jako analytická disciplína. Operuje s pojmy a argumenty: jak rozumět vztahu mezi mentálním a fyzikálním? Standard ověřování: koherence pojmů, argument, kontrafaktové analýzy. Filozofie mysli nemá empirický přístup; pracuje s pojmovými strukturami.

Hard problem je formulován v rámci filozofie mysli, ale odkazuje na fenomenologický rámec (subjektivní zkušenost) a konfrontuje neurovědní rámec (jeho explanační meze). Spor o hard problem je tedy sporem o vztahy mezi rámci, ne o fakta v jednom z nich.

Materialističtí redukcionisté typu Dennetta provádějí specifické směřování: požadují, aby fenomenologický popis byl přeložen do neurovědního, a pokud nelze, považují fenomenologický popis za iluzorní. To je metodologické směřování: standard ověřování jednoho rámce (neurověda) je aplikován v jiném rámci (fenomenologie), a co tento standard nespĺňuje, je odepsáno. Strukturně analogické tomu, co provádí ateista ve sporu o Velký třesk: aplikuje fyzikální standard ověřování na metafyzickou otázku a co tomuto standardu nevyhovuje, neguje.

Dualisté typu Chalmere uznávají autonomii fenomenologického rámce, ale postulují psychofyzické zákony jako most mezi rámci. Tyto zákony jsou hypotetické a empiricky neověřitelné, ale Chalmers tvrdí, že jsou nezbytné pro úplný popis reality. To je opačná chyba: postulování mostu tam, kde standardní rámcová pravidla žádný most explicitně neumožňují, a tedy zavedení nového rámcového vrstvení, které má vlastní problémy s ověřitelností.

Panpsychisté provádějí elegantnější tah: tvrdí, že rámec sám je špatně postaven. Pokud je vědomí fundamentální vlastnost, pak fyzikální rámec, který ji vylučuje, je neúplný, a hard problem je artefaktem této neúplnosti. To je rámcová revize, ne směřování — pokus přemodelovat základní strukturu reality tak, aby otázka, jež dělá problémy, ztratila svou ostrost. Legitimní filozofický tah, jehož cena je vysoká: je nutné přijmout, že kameny mají nějakou formu zkušenosti, což je intuitivně problematické, byť technicky obhájitelné.

Penrose-Hameroffova quantum consciousness je z hlediska rámcové analýzy nejproblematictější. Pokouší se fyzikálně řešit problém, který je formulován filozoficky, a tím vstupuje do nesprávného rámce s nesprávnými nástroji. Empirické problémy teorie (mikrotubuly nejsou kvantově koherentní v teplých mokřích biologických prostředích, jak ukázaly výpočty Maxe Tegmarka³⁸) jsou závažné, ale strukturálně horší je, že i kdyby teorie byla empiricky pravdivá, hard problem by tím nezmizel: stále by zůstávala otázka, proč kvantové procesy v mikrotubulech generují subjektivní zkušenost. Teorie pouze posouvá problém o úroveň níž, neřeší ho.

Třetí lekce: směřování rámců neprovádějí jen ti, kdo jsou intelektuálně neopatrní. Provádějí je i nevybroušenější filozofové a vědci, pokud nepojmenují, co je v jakém rámci. Vědomí jako téma je obzvláště obtížné, protože jeho samotná fenomenologická povaha — být zevnitř — je v rámci, který je z principu neredukovatelný na popisy zvnějšku. Tato neredukovatelnost je strukturně zabudovaná, ne výsledek nedostatečně sofistikované teorie.

VII. POMOCNÉ NÁSTROJE ROZLIŠENÍ

Tradice filozofického myšlení 20. století vyvinula několik nástrojů, které umožňují rozlišování rámců a diagnostiku směřování. Nástroje nejsou ekvivalentní; každý zachycuje aspekt fenoménu a má vlastní omezení. Společně tvoří aparát pro kritickou analýzu debat, který je v praxi obvykle používán nedostatečně.

Ryle: kategoriální omyl. Gilbert Ryle v *The Concept of Mind* (1949)³⁹ zavedl pojem *category mistake* (kategoriální omyl), jenž je dodnes nejpoužívanějším názvem fenoménu směřování rámců. Klasický příklad: cizinec navštíví Oxford, prohlédne si fakulty, knihovnu, koleje a pak se ptá: „Kde je univerzita?“ Cizinec udělal kategoriální omyl: očekával, že „univerzita“ je objekt téže kategorie jako „fakulta“ nebo „knihovna“, zatímco je to objekt jiné kategorie — totiž organizační uspořádání těchto objektů. Ryleův příklad je intuitivně srozumitelný a stal se pedagogickým modelem pro výuku rámcové analýzy.

Ryleova diagnóza moderní filozofie myslí je, že karteziánský dualismus myslí a těla je systematickým kategoriálním omylem: mysl není další objekt vedle těla, je to uspořádání chování, jež tělo realizuje. Tato analýza není všeobecně přijatá (Ryle sám je behaviorista, což je dnes menšinová pozice), ale jeho metodologický nástroj — pojmenování kategoriálního omylu — přežil své původní teoretické zakotvení a je užívaný napříč filozofickými školami.

Wittgenstein: jazykové hry. Ludwig Wittgenstein v *Philosophical Investigations* (1953)⁴⁰ rozvinul pojem *Sprachspiel* (jazyková hra). Různé oblasti lidské činnosti používají různé jazykové hry, které mají vlastní pravidla. Tvzení v jedné hře nelze automaticky přenést do druhé. Wittgensteinův příklad: říci „ten obraz je krásný“ je v estetické jazykové hře; říci „ten obraz váží dvě kila“ je ve fyzikální jazykové hře. Otázka „ale je opravdu krásný?“ je smysluplná v estetické hře (jež má vlastní pravidla pro ověřování), ne ve fyzikální.

Wittgensteinův přístup je striktnější než Ryleův: nepokouší se rámce hierarchicky uspořádat ani odvozovat jeden z druhého. Každá jazyková hra je autonomní; její pravidla se nepřekládají do jiné. Tato pozice umožňuje vyhnout se redukcionismu (snaze přeložit vše do jednoho rámce) i expansionismu (snaze pokrýt vše jedním rámcem), ale za cenu fragmentace: pokud rámce nelze srovnávat, jak mluvit o vzájemných vztazích? Tento problém je v pozdější analytické filozofii rozvíjen různými autory (Cavell, Hacker, Diamond) bez plné konvergence.

Popper: falsifikovatelnost. Karl Popper v *Logik der Forschung* (1934)⁴¹ navrhl falsifikovatelnost jako kritérium demarkace mezi vědou a nevědou. Vědecké tvrzení musí být v principu vyvratitelné empirickými daty; pokud žádná data jej nemohou vyvrátit, není vědecké. Popper netvrdil, že nevědecká tvrzení jsou nesmyslná — naopak, explicitně připustil, že etika, metafyzika a teologie jsou legitimní oblasti lidského zkoumání, jen ne vědecké.

Popperovo kritérium je užitečné pro odlišení vědeckého rámce od ostatních, ale samo o sobě nepostačuje pro plnou rámcovou analýzu. Nevědecké rámce mají vlastní vnitřní pravidla, která falsifikovatelnost nezachycuje. Etický rámec má standardy ověřování (intuitivní soulad, koherence, argument), které nejsou empirické. Estetický rámec má standardy (intersubjektivní shoda, formální analýza), které také nejsou empirické. Popperovy nástroje tedy zachycují jednu hranu rámcové architektury, ale ne celou.

Gould: NOMA. Stephen Jay Gould v *Rocks of Ages* (1999)⁴² navrhl koncept *Non-Overlapping Magisteria* (NOMA — nepřekrývající se magisteria) — věda a náboženství jsou dvě nepřekrývající se magisteria. Věda zkoumá fakt o světě; náboženství zkoumá smysl, hodnoty a etiku. Pokud každá z disciplín respektuje hranice druhé, nemají co spolu sporu.

Gouldova teze je atraktivní pro svou jednoduchost, ale je kritizovaná z obou stran. Richard Dawkins⁴³ namítá, že náboženství činí faktická tvrzení (Ježíš vstal z mrtvých, panenské zrození, zázraky), a pokud je činí, vstupuje do oblasti, již Gould vyhrazuje vědě. Z teologické strany Alister McGrath⁴⁴ namítá, že NOMA podceňuje teologickou tradici, jež nikdy nebyla čistě o „smyslu a hodnotách“; teologové mluví o realitě (Boha, stvoření, eschatologie) jako o objektivních entitách, ne jen o subjektivních postojích.

Pro účely tohoto textu je Gouldův koncept užitečný jako návrh rámcové oddělenosti, ale je hrubší, než vyžaduje pečlivá rámcová analýza. Místo dvou magisterií je vhodnější rozlišovat několik rámců (fyzikální, metafyzický, etický, teologický, estetický, právní) s komplikovanými vzájemnými vztahy.

Habermas: tři typy racionality. Jürgen Habermas v *Theorie des kommunikativen Handelns* (1981)⁴⁵ rozlišuje tři typy racionality: instrumentální (jak dosáhnout daného cíle), strategická (jak dosáhnout cíle proti zájmu druhého), komunikativní (jak dosáhnout vzájemného porozumění). Tyto typy mají odpovídající rámce diskursu, jež nelze libovolně zaměňovat. Politická debata, jež probíhá ve strategické modalitě, kde každý účastník usiluje o své zájmy, je strukturně odlišná od vědecké debaty, jež probíhá v komunikativní modalitě, kde účastníci hledají sdílenou pravdu.

Habermas tvrdí, že současná veřejná sféra trpí kolonializací komunikativní racionality strategickou: politická a vědecká debata, která by měla probíhat ve společném hledání pravdy, je infikována zájmovou logikou. Analýza je sociologicky bohatá a v komunikační teorii vlivná. Pro účely rámcové analýzy je hlavně důležité, že ukazuje: různé typy diskursu mají různá pravidla, a směšování pravidel produkuje patologie veřejné rozpravy.

Kuhn: paradigmatu. Thomas Kuhn v *The Structure of Scientific Revolutions* (1962)⁴⁶ představil pojem paradigmatu jako sdíleného rámce ve vědecké komunitě. Vědci, kteří pracují v různých paradigmatech (např. newtonovská a einsteinovská fyzika), nemluví tímž jazykem; jejich slova mají různý smysl. Paradigmatický posun (revoluce) není kumulativní postup; je to diskontinuální přechod, jenž vyžaduje učení nového rámce, ne jen přidání nových informací.

Kuhnův přínos pro rámcovou analýzu je v rozpoznání, že rámce jsou historicky vývojné, ne fixní. Vědecká revoluce není jen objevení nových faktů; je to změna toho, co se v daném oboru počítá za fakt, jak se ověřuje, jaké jsou relevantní otázky. Rámce tedy nejsou věčné, a debata mezi rámci může být v dlouhém čase rozhodnutelná historickým vývojem, byť ne v krátkodobé argumentační konfrontaci.

Lakatos: výzkumné programy. Imre Lakatos⁴⁷ rozšířil Kuhna pojmem výzkumného programu, který má *tvrdé jádro* (axiomy, které se nezpochybňují) a *ochranný pás* (hypotézy, které se modifikují pod tlakem dat). Lakatosova analýza umožňuje jemnější rozlišení uvnitř rámce: ne každá změna v rámci je revoluce; většina je modifikace ochranného pásu při zachování tvrdého jádra. Užitečné pro porozumění, jak rámce přežívají empirické anomálie, ne jak se mění v paradigmatickém posunu.

Tyto nástroje — Ryleovy kategoriální omyly, Wittgensteinovy jazykové hry, Popperova falsifikovatelnost, Gouldovo NOMA, Habermasovy typy racionality, Kuhnova paradigmatu, Lakatosovy výzkumné programy — společně tvoří metodologický aparát, který má k dispozici ten, kdo chce rozlišit smyslupl-

nou debatu od debaty směřující rámce. V praxi je používán velmi nerovnoměrně: filozofové vědy s ním pracují systematicky, ale ve veřejné debatě (politické, mediální, kulturní) je obvykle absentní, a debata pokračuje v rámcovém zmatku, který tyto nástroje umí pojmenovat.

VIII. TŘI TYPY DEBAT A JEJICH DIAGNÓZA

Veřejná debata se z hlediska rámcové analýzy dělí do tří kategorií. Typologie není vyčerpávající, ale poskytuje diagnostický nástroj pro rozhodování, zda do dané debaty vstoupit, jak ji vést a co od ní očekávat.

Typ 1: Debata, která má smysl. Účastníci sdílejí rámec a sdílejí standardy ověřování; liší se v pozicích uvnitř tohoto rámce. Vědecká debata o povaze temné hmoty, právní spor o výklad konkrétní normy, etický spor o spravedlnost konkrétního činu při sdílených etických principech — tyto debaty jsou strukturně řešitelné, byť mohou být fakticky obtížné. Účastníci se mohou shodnout, čeho by se týkala odpověď, a vědí, jak ji ověřit. Pokud nedojde k řešení, je to kvůli nedostatku dat, intelektuální obtížnosti nebo časovému horizontu, ne kvůli strukturní povaze debaty.

Typ 2: Debata, která je směšováním rámců. Účastníci pracují v různých rámcích, ale debatu vedou tak, jako by sdíleli společný rámec. Kategoriální omyly jsou implicitní; standardy ověřování se přesouvají mezi rámci bez explicitního ospravedlnění. Spory o existenci Boha v anglo-americké populární debatě (Dawkins vs. Craig), spory o vědomí v populárně-vědecké literatuře (Dennett vs. Chalmers ve formátu pro veřejnost), spory o kreacionismus vs. evoluce, spory o skeptickou diagnózu náboženství vs. teologickou apologii — tyto debaty jsou strukturně neřešitelné ve formě, v níž jsou vedeny. Pokud účastníci pojmenují, ve kterých rámcích pracují, debata se buď rozplyne (rozpoznají, že hovoří o různých věcech), anebo se přemění na debatu typu 1 (rozpoznají, že hovoří o vztazích mezi rámci, jež jsou samy předmětem legitimního zkoumání).

Typ 3: Debata, kterou nelze rozhodnout, ale je legitimní. Účastníci sdílejí rámec, ale rámec sám je svou povahou otevřený. Otázky o smyslu individuálního lidského života, o povaze umění, o nejvyšší ctnosti, o správné politické formě — tyto otázky mají odpovědi, které jsou racionálně obhájitelné z různých pozic, a debata o nich není směšováním rámců. Je to legitimní filozofická a kulturní práce, jež nemá jednoznačný cíl ve formě finálního rozhodnutí, ale má hodnotu v procesu samotném. Účastníci se mohou rozcházet a přesto je debata smysluplná, protože každá z pozic přidává něco k pochopení tématu.

Praktická diagnostika debaty, v níž se osoba ocitá, vyžaduje tři kroky:

Krok první: Identifikovat rámec. Otázka: ve kterém rámci se debata odehrává? Co účastníci považují za relevantní data, jaké standardy ověřování implicitně používají, jaké pojmy zavádějí jako primární? Pokud je rámec jeden, debata je potenciálně typu 1 nebo typu 3. Pokud je rámců víc a účastníci to nepojmenovávají, debata je typu 2.

Krok druhý: Identifikovat povahu sporu uvnitř rámce. Pokud rámec je jeden, jaký typ otázky se v něm řeší? Otázka, již lze rozhodnout daty, argumentem nebo časem (typ 1)? Otázka, jež je strukturně otevřená, ale legitimní (typ 3)? Toto rozlišení ovlivňuje strategii: do typu 1 lze přispívat data, argumenty, výzkum; do typu 3 lze přispívat artikulaci pozic a vzájemné porozumění, ne řešení.

Krok třetí: Rozhodnout o vstupu do debaty. Pokud je debata typu 2, vstoupit do ní bez pojmenování směřování znamená přispět k jejímu prodlužování. Vstoupit s pojmenováním směřování znamená debatu *přerámovat* — což je intelektuálně náročné a někdy sociálně ostrakizované, ale strukturálně jediné účinné. Pokud je debata typu 1, vstoupit s daty a argumenty má smysl. Pokud je debata typu 3, vstoupit s artikulací pozice má smysl, ale očekávat finální rozhodnutí nemá.

Typologie má několik praktických aplikací v současných debatách:

Debata o legitimitě interrupce. Veřejně je obvykle vedena jako debata typu 2: jedna strana operuje v rámci práva ženy na vlastní tělo (rámec individuálních práv), druhá v rámci posvátnosti lidského života od početí (rámec teologický nebo metafyzický). Ani jedna strana obvykle nepojmenovává, že její standardy nejsou standardy druhé. Pokud se rámec sjednotí (např. na společný etický rámec, který bere v úvahu obě hodnoty a hledá kompromis), debata se transformuje na typ 3. Pokud se rámec nesjednotí, debata je strukturně neřešitelná.

Debata o smyslu lidského života v sekulárním kontextu. Tato debata je obvykle typu 3: účastníci sdílejí rámec (sekulární diskurz o lidské zkušenosti) a hledají artikulaci různých legitimních pozic (existencialismus, eudaimonismus, hédonismus, stoicismus). Není to směřování rámců; je to legitimní práce uvnitř otevřeného rámce. Očekávat, že debata skončí jednou odpovědí, by bylo nepochopení její povahy.

Debata o kvalitě uměleckého díla. Obvykle typu 1 nebo typu 3, podle subdomény. Spor o technickou kompetenci díla (zda autor zvládl řemeslné aspekty) je typu 1; lze ho rozhodnout analýzou. Spor o estetickou hodnotu díla (zda je to dobré umění) je typu 3; nemá finální rozhodnutí, ale účastníci přidávají k porozumění.

Debata o etické legitimitě umělé inteligence. Obvykle směs typů, která se nikdy nerozpletla: některé otázky jsou typu 1 (jaké jsou empirické důsledky AI v daném sektoru), některé typu 3 (jaké hodnoty má společnost prosazovat) a značná část je typu 2 (např. debata, zda AI má nebo nemá vědomí, která směřuje fenomenologický a fyzikální rámec, jak bylo popsáno v sekci VI). Tato debata by těžila z důledné rámcové analýzy, které se jí zatím zřídka dostává.

Další aplikace — v politice, ekonomii, mezilidských vztazích, v kulturní tvorbě — čekají na vlastní zpracování. Společným jmenovatelem zůstává: debata, která nepojmenuje, ve kterých rámcích se odehrává, není debata směřující k odpovědi. Obíhá sebe samu, generuje energii bez pohybu a v dlouhém čase vyčerpává trpělivost účastníků, kteří v ní setrvávají.

Diagnostický aparát nezaručuje úspěch ani vítězství; zaručuje jen vhodnou ekonomii pozornosti — schopnost neinvestovat čas a intelektuální energii do debat, které jsou strukturálně neřešitelné, a investovat ji do těch, které jsou buď řešitelné, nebo legitimně otevřené a obohacující.

Anselmova *unum argumentum*, která se měla stát konečným důkazem existence Boha, nedala za tisíc let své existence definitivní odpověď — nikoli kvůli vadě formulace (Plantinga ji formuloval s technickou precizností, již Anselm neměl k dispozici), ale proto, že otázka, již argument klade, je v rámci, v němž je vznesena, neřešitelná. Argument ani jeho autor nejsou defektní; defektní je předpoklad, že jeden rámec může závazně rozhodovat v jiném — a právě tento předpoklad začala filozofická tradice 20. století systematicky pojmenovávat.

LITERATURA

1. Anselm z Canterbury, *Proslogion*, c. 1077–1078. Latinsko-anglické vydání: *S. Anselmi Cantuariensis archiepiscopi opera omnia*, ed. F. S. Schmitt, Edinburgh, 1946–1961. České vydání: *Fides quaerens intellectum: Proslogion*. Kalich, 1990, přel. L. Karfíková.
2. Anselm v *Praefatio* k *Proslogionu* píše: „*Coepti tecum quaerere si forte posset inveniri unum argumentum, quod nullo alio ad se probandum quam se solo indigeret*” — Začal jsem v sobě hledat, zda by snad bylo možné nalézt jediný argument, jenž by k svému dokazování nepotřeboval žádný jiný kromě sebe sama.
3. *Proslogion*, kap. II. K dějinám tohoto pojmu: Plantinga, A. (ed.) *The Ontological Argument: From St. Anselm to Contemporary Philosophers*. Anchor Books, 1965.
4. Gaunilo, *Liber pro insipiente adversus Anselmi in Proslogio ratiocinationem* (Kniha za blázna proti Anselmově argumentaci v *Proslogionu*), c. 1078. Anselmova odpověď: *Liber apologeticus contra Gaunilonem respondentem pro insipiente* (Apologetická kniha proti Gaunilonovi odpovídajícímu za blázna).
5. Tomáš Akvinský, *Summa Theologiae*, I, q. 2, a. 1. Latinsko-české vydání: *Theologická summa*. Krystal OP, 2008–2014.
6. Kant, I. *Kritik der reinen Vernunft*, 1781/1787, Transcendentální dialektika, kap. III: Ideál čistého rozumu, sekce IV: O nemožnosti ontologického důkazu Boží existence. České vydání: *Kritika čistého rozumu*. Oikoymenth, 2001, přel. J. Loužil.
7. Plantinga, A. *The Nature of Necessity*. Oxford University Press, 1974, kap. X.
8. Plantinga, A. *God, Freedom, and Evil*. Eerdmans, 1977, s. 112: „I think it is evident that the argument is not a successful piece of natural theology... what I claim for it is that it establishes not the truth of theism, but its rational acceptability.”
9. K současné debatě v analytické filozofii náboženství: Oppy, G. *Ontological Arguments and Belief in God*. Cambridge University Press, 1995. Maydole, R. E. *The Ontological Argument*, in: Craig, W. L., Moreland, J. P. (eds.) *The Blackwell Companion to Natural Theology*, Wiley-Blackwell, 2009.
10. Goffman, E. *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Harper and Row, 1974.
11. Tversky, A., Kahneman, D. *The Framing of Decisions and the Psychology of Choice*. *Science*, 211(4481), 453–458, 1981.

12. Lakoff, G. *Don't Think of an Elephant! Know Your Values and Frame the Debate*. Chelsea Green, 2004. *Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think*. University of Chicago Press, 2002.
13. Hume, D. *A Treatise of Human Nature*, kn. III, část I, sekce 1, 1740. Tzv. „is-ought problem“ jako klasická formulace nemožnosti odvodit normativní tvrzení z deskriptivních.
14. Ke kritice modálního přechodu v ontologickém argumentu: van Inwagen, P. *Ontological Arguments*, *Noûs* 11(4), 375–395, 1977. Sobel, J. H. *Logic and Theism*. Cambridge University Press, 2004.
15. K rozlišení otázek „jak“ a „proč“ v kontextu fyziky a metafyziky: Polkinghorne, J. *Belief in God in an Age of Science*. Yale University Press, 1998. McGrath, A. *Inventing the Universe: Why We Can't Stop Talking about Science, Faith and God*. Hodder & Stoughton, 2015.
16. N. 3/2026 — *Alignment a opice s náhubky* (tého série).
17. K modální logice systému S5: Hughes, G. E., Cresswell, M. J. *A New Introduction to Modal Logic*. Routledge, 1996. Kripke, S. *Semantical Considerations on Modal Logic*. *Acta Philosophica Fennica*, 16, 83–94, 1963.
18. K symetrické reverzibilitě modálního ontologického argumentu: Oppy, G. (1995), op. cit. Sobel (2004), op. cit. Tooley, M. *Plantinga's Defence of the Ontological Argument*. *Mind* 90(360), 422–427, 1981.
19. *Summa Theologiae*, I, q. 2, a. 1, ad 2: „Si autem non sit notum nobis de Deo quid est, propositio non est nobis per se nota, sed indiget demonstrari per ea quae sunt magis nota quoad nos, et minus nota quoad naturam, scilicet per effectus.“
20. Penzias, A. A., Wilson, R. W. *A Measurement of Excess Antenna Temperature at 4080 Mc/s*. *Astrophysical Journal*, 142, 419–421, 1965.
21. Anglo-americká debata: Hawking, S. *A Brief History of Time*. Bantam, 1988. Krauss, L. *A Universe from Nothing: Why There Is Something Rather Than Nothing*. Free Press, 2012. Hitchens, C. *God Is Not Great*. Twelve, 2007. Dawkins, R. *The God Delusion*. Houghton Mifflin, 2006. Z apologetické strany: Craig, W. L. *Reasonable Faith: Christian Truth and Apologetics*, 3rd ed., Crossway, 2008. Lennox, J. *God's Undertaker: Has Science Buried God?* Lion, 2009. McGrath, A. *The Twilight of Atheism*. Doubleday, 2004.
22. Hošek, P. *Cesta do středu osobnosti. Návrat domů*, 2018. Halík, T. *Stromu zbývá naděje*. Lidové noviny, 2009. Halík, T. *Žít s tajemstvím*. Lidové noviny, 2010.
23. Craig, W. L. *The Kalam Cosmological Argument*. Macmillan, 1979. Aktualizace: Craig, W. L., Sinclair, J. D. *The Kalam Cosmological Argument*, in: Craig, Moreland (eds.) *The Blackwell Companion to Natural Theology*, op. cit.
24. Standardní text: Weinberg, S. *The First Three Minutes: A Modern View of the Origin of the Universe*, 2nd ed., Basic Books, 1993. Současné zpracování: Mukhanov, V. *Physical Foundations of Cosmology*. Cambridge University Press, 2005.
25. Hawking, S., Mlodinow, L. *The Grand Design*. Bantam, 2010, s. 180: „Because there is a law such as gravity, the universe can and will create itself from nothing.“ Tato pasáž vyvolala kritiku jak teologickou, tak filozofickou: D. B. Hart, *The Experience of God*. Yale University Press, 2013.

26. Polkinghorne, J. *Belief in God in an Age of Science*, op. cit. Polkinghorne, J. *Quantum Physics and Theology: An Unexpected Kinship*. Yale University Press, 2007. Küng, H. *Existiert Gott?* Piper, 1978. Halík, op. cit.
27. Polkinghorne (1998), op. cit., s. 17: „God is not an alternative to scientific explanation but the ground of why there is anything at all to be scientifically explained.”
28. K argumentu fine-tuning: Rees, M. *Just Six Numbers: The Deep Forces That Shape the Universe*. Basic Books, 2000. Collins, R. *The Teleological Argument: An Exploration of the Fine-Tuning of the Universe*, in: Craig, Moreland (eds.) (2009), op. cit. Kritická perspektiva: Stenger, V. J. *The Fallacy of Fine-Tuning: Why the Universe Is Not Designed for Us*. Prometheus, 2011.
29. Chalmers, D. J. *Facing Up to the Problem of Consciousness*. Journal of Consciousness Studies, 2(3), 200–219, 1995. Rozšířeno v: *The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory*. Oxford University Press, 1996.
30. Nagel, T. *What Is It Like to Be a Bat?* The Philosophical Review, 83(4), 435–450, 1974.
31. Dennett, D. C. *Consciousness Explained*. Little, Brown, 1991. Dennett, D. C. *From Bacteria to Bach and Back: The Evolution of Minds*. Norton, 2017.
32. Churchland, P. S. *Neurophilosophy: Toward a Unified Science of the Mind-Brain*. MIT Press, 1986. Churchland, P. S. *Touching a Nerve: The Self as Brain*. Norton, 2013.
33. Chalmers, D. J. (1996), op. cit. Vlastnostní dualismus je vyložen v kap. 4. Chalmers v pozdějších pracích své pozice mírně modifikuje směrem k panpsychismu: *The Character of Consciousness*. Oxford University Press, 2010.
34. Strawson, G. *Realistic Monism: Why Physicalism Entails Panpsychism*. Journal of Consciousness Studies, 13(10–11), 3–31, 2006.
35. Goff, P. *Galileo's Error: Foundations for a New Science of Consciousness*. Pantheon, 2019. Goff, P. *Consciousness and Fundamental Reality*. Oxford University Press, 2017.
36. Penrose, R. *The Emperor's New Mind: Concerning Computers, Minds, and the Laws of Physics*. Oxford University Press, 1989. Penrose, R. *Shadows of the Mind: A Search for the Missing Science of Consciousness*. Oxford University Press, 1994. Hameroff, S., Penrose, R. *Consciousness in the Universe: A Review of the 'Orch OR' Theory*. Physics of Life Reviews, 11(1), 39–78, 2014.
37. McGinn, C. *Can We Solve the Mind-Body Problem?* Mind, 98(391), 349–366, 1989. McGinn, C. *The Mysterious Flame: Conscious Minds in a Material World*. Basic Books, 1999.
38. Tegmark, M. *Importance of Quantum Decoherence in Brain Processes*. Physical Review E, 61(4), 4194–4206, 2000.
39. Ryle, G. *The Concept of Mind*. Hutchinson, 1949. Příklad s univerzitou v Oxfordu: kap. 1, sekce 2.
40. Wittgenstein, L. *Philosophische Untersuchungen*. Blackwell, 1953. Pojem *Sprachspiel*: §7, §23. České vydání: *Filosofická zkoumání*. Filosofia, 1998, přel. J. Pechar.
41. Popper, K. R. *Logik der Forschung*. Springer, 1934. České vydání: *Logika vědeckého zkoumání*. Oikoymenh, 1997, přel. J. Fiala. Aktualizace v: *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*. Routledge, 1963.

42. Gould, S. J. *Rocks of Ages: Science and Religion in the Fullness of Life*. Ballantine, 1999.
43. Dawkins, R. (2006), op. cit., kap. 2 obsahuje explicitní kritiku NOMA.
44. McGrath, A. (2004), op. cit. McGrath, A., McGrath, J. C. *The Dawkins Delusion?* SPCK, 2007.
45. Habermas, J. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Suhrkamp, 1981, 2 sv. České vydání částečně: *Strukturální přeměna veřejnosti*. Filosofia, 2000.
46. Kuhn, T. S. *The Structure of Scientific Revolutions*. University of Chicago Press, 1962. České vydání: *Struktura vědeckých revolucí*. Oikoymenh, 1997.
47. Lakatos, I. *The Methodology of Scientific Research Programmes: Philosophical Papers Volume 1*, ed. J. Worrall, G. Currie. Cambridge University Press, 1978.

JAN VYTRŘÍSAL

Směšování rámců: anatomic debat, jež nemusely být vedeny

Topologie skutečnosti · Č. 7 / 2026

2026-06-22

janvytrisal.com/eseje/smesovani-ramcu/

0 SÉRII	Texty této série vznikají jako autorské eseje v dialogu s velkými jazykovými modely (primárně Claude), které slouží jako research partner a editorský sparring. Strukturální rozhodnutí, výběr otázek, citační volby a finální editace jsou autorské.
LICENCE	Tento text je publikován pod licencí CC BY-NC 4.0 — sdílení a úpravy s uvedením autora pro nekomerční účely.
CITOVAT	Vytřisal, J. (2026). <i>Směšování rámců: anatomie debat, jež nemusely být vedeny</i> . Topologie skutečnosti, č. 7/2026. https://janvytrisal.com/eseje/smesovani-ramcu/